

Sortida d'estudi al front del Segre: un espai per a la memòria històrica de la guerra civil

Jesús Burgueño

El 3 d'abril de 1938 les tropes franquistes comandades pel general Yagüe conquerien la ciutat de Lleida. El dia 5, un decret de Franco signat a Burgos derogava l'Estatut d'Autonomia, “en mala hora concedido por la República”, i retornava a “aquellas provincias el honor de ser gobernadas en pie de igualdad con sus hermanas del resto de España”. Tot just 70 anys després (5 d'abril de 2008) la Societat Catalana de Geografia ha visitat els escenaris de la contesa en el front del Segre, que restà estabilitzat prop de 9 mesos, fins l'avenç final sobre Catalunya a finals de 1938.

A la ciutat de Lleida, les tropes comandades pel Campesino havien fet volar el pont en la seva retirada, i restaren atrinxerades a la riba esquerra del Segre, al barri anomenat justament Cappel. Igualment succeí a Balaguer, conquerida el dia 6, però en aquest cas l'exèrcit franquista va aconseguir establir immediatament un extens cap de pont, és a dir: una àrea avançada a l'altra riba del riu, connectada per un pont amb el centre de comandament, i destinada a facilitar l'avanç posterior de les tropes. Catalunya havia quedat dividida entre els dos bàndols mitjançant el curs dels rius Ebre, Segre i Noguera Pallaresa. Al Pallars, la progressió de les tropes franquistes superà en bona part el curs del riu, en tant que a la plana s'establiren dos caps de pont: a Balaguer i a Seròs. El primer comprenia les localitats de Vallfogona, la Ràpita i la Sentiu de Sió.

El mes de maig (dies 22 al 28) els republicans van llençar una ofensiva per tal de reconquerir el cap de pont de Balaguer, controlat per les tropes del general Moscardó. L'ermita del Pedrís, el tossal del Morinyol i els voltants del tossal del Déu (creiem incorrecta la manca d'accent al topònim que figura a la cartografia oficial), a tocar de la carretera de Balaguer a Camarasa, foren els

Foto 1

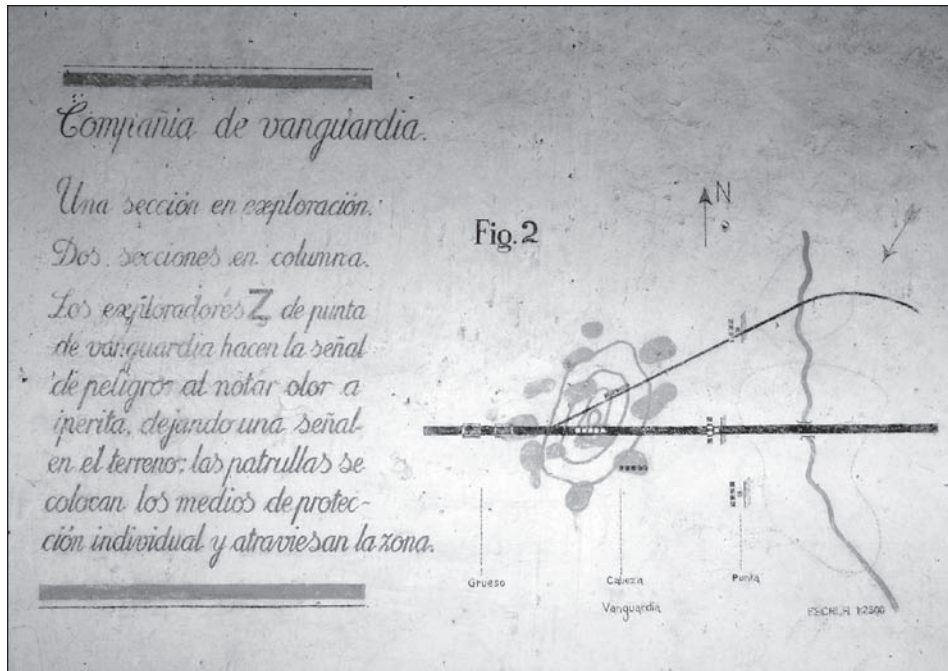
Sala principal del centre d'instrucció d'oficials de Tudela de Segre. D'esquerra a dreta: Anna Nadal, Joan Rebagliato, Francesc Nadal, Joaquim M. Puigvert, Luis Urteaga i Montserrat Cuxart. Fotografia d'Enric Bertran.

punts on es produïren els combats més acarnissats. En avançar cap al tossal del Déu, un capità republicà anomenat Cabrera arengà les tropes tot dient *¡Venga muchachos, que esto nos lo comemos como un merengue!*; aquesta metàfora esdevingué nou topònim del tossal. El record del Merengue (com el d'altres combats) no és gens dolç per als protagonistes supervivents d'aquells fets, en bona part soldats pertanyents a la lleva del biberó: joves d'entre 17 i 18 anys que van ser enviats a la primera línia del front sense tenir cap preparació militar. Durant la setmana de combats infructuosos hi hagué al cap de pont de l'ordre de 2.000 baixes, entre morts i ferits.

En altres sectors del front del Segre hi hagué, posteriorment, maniobres diversives protagonitzades pels republicans: el mes d'agost es va trencar el front a la riba dreta del Segre, davant Vilanova de la Barca, i el mes de novembre es repetí l'operació al sector entre Soses i Seròs. Tot i amb això, com ja hem dit, la línia del front va restar bàsicament estable al Segre durant gairebé nou mesos, en tant que a l'Ebre es decidia la sort definitiva de la guerra.

Els escenaris bèl·lics, i concretament el cap de pont de Balaguer, pot esdevenir ara un important element de dinamització local. Un espai eixut i esquerp, que a primer cop d'ull no atrau el turista apressat, pren insospitadament, mer-

Foto 2

Sala de formació del centre d'instrucció de Tudela de Segre. Figura que il·lustra un supòsit tàctic de guerra química.

cès al record d'aquells fets tràgics, un significat propi que l'eleva a la categoria d'espai de la memòria històrica. Conèixer aquella part del nostre territori és acostar-nos a un episodi rellevant i dramàtic del nostre passat. Hi resten com a testimonis les trinxeres, els búnquers i fins i tot els grafitis dels combatents. La mirada escrutadora del visitant acaba descobrint restes aprofitades de les filferades de l'època, fragments de metralla i inclús bales de fusell encastades a les pedres dels marges.

La nostra sortida va comptar amb les documentades explicacions de Pol Galitó, coautor de *Les batalles del Segre i la Noguera Pallaresa* (Pagès editors, 2006), president de l'Associació d'Estudiosos del Front del Segre i autor del projecte de senyalització i recuperació de l'espai bèl·lic del Merengue-Camarasa dins del pla pilot del Programa per al Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya. Galitó parla de les cotes i de les unitats d'exèrcit amb la familiaritat pròpia de qui ha estudiat durant anys la documentació militar i ha recollit el testimoni dels supervivents. Durant l'anada amb autocar també vam veure el digne DVD produït per historiadors de la Universitat de Lleida: "El Merengue i la lleva del Biberó".

El recorregut del matí va incloure quatre parades. La primera s'efectuà en un poble de la rereguarda, a Tudela de Segre (terme d'Artesa de Segre). Al casalt

Foto 3

Explicacions de Pol Galitó (a la dreta, amb barret) a les trinxeres del tossal de les Forques (la Sentiu de Sió). Fotografia d'Enric Bertran.

senyorial que presideix el nucli, els militars republicans van establir-hi una escola d'oficials. La façana conserva gravades en pedra arenosa les sigles de l'UGT i la CNT. Les parets de la casa conserven, envellides però intactes, pintures murals i proclames de caire revolucionari. Crida l'atenció especialment la sala guarnida amb l'explicació tàctica d'un supòsit de guerra química, il·lustrada amb plànols esquemàtics. Potser la pertinença de l'edifici al darrer senyor jurisdiccional, el marquès de Barberà, explica el petit miracle que suposa el fet que aquestes pintures no fossin destruïdes en acabar la guerra.

A la "cadena de cotes" de la serra de les Quadres o de Bellmunt d'Urgell (*chevrons* del flanc sud de l'anticlinal diapíric d'Almenara) vam visitar dos indrets. La cota 379, un tossal guixenc absolutament clivellat de trinxeres, refugis i búnquers, fou un important assentament de les tropes republicanes. El relatiu bon estat del conjunt ens permeté fins i tot l'exploració d'alguns passadissos subterranis excavats a la roca. A la mateixa serra de Bellmunt (espai d'interès natural) vam pujar també al Morinyol, vèrtex geodèsic (363 m) que fou l'apèndix oriental del cap de pont de Balaguer, únic punt destacat recuperat per les tropes republicanes en l'ofensiva del 22 de maig.

Al terme de la Sentiu vam visitar el tossal de les Forques que, a més d'un excel·lent conjunt d'enterraments antropomòrfics excavat a la roca, correspo-

Foto 4

Monòlit erigit per la lleva del biberó en recordança dels morts a l'ofensiva del Merengue. Al fons la ribera del Segre en direcció a Balaguer. Fotografia de Pol Galitó.

ment a un poblat ibèric, compta amb unes monumentals trinxeres, construïdes amb parets de ciment mitjançant un encofrat fet amb taulons a la cara interior i sacs terrers a l'exterior. L'encarament del conjunt cap a l'oest suscità la discussió sobre l'adscripció del conjunt a un o altre exèrcit; tanmateix les dades disponibles assenyalen la pertinença de la posició als franquistes: cal pensar que els permetia controlar el possible avenç dels republicans per la plana immediata del nord (Santa Quitèria) i que formava part d'un conjunt construït al voltant del tossal.

Havent dinat a Camarasa, enfilàrem el tossal del Merengue, únic indret del nostre recorregut que, ara per ara, compta amb la senyalització escaient dins la iniciativa del *Memorial Democràtic*. Si ja és discutible la idoneïtat de la denominació genèrica d'aquest programa, en aquest cas concret té fins i tot un punt de sarcasme, atès que el tossal fou un bastió irreductible de l'exèrcit rebel a la República. Cap problema presenten en canvi les denominacions política-ment neutres que empra el mateix organisme: *Espais de Memòria de Catalunya* i *Espais del Front del Segre*.

Finalment vam visitar Vilanova de la Barca, escenari de la temptativa de cap de pont republicà, entre el 9 i el 17 d'agost de 1938. Les restes monumentalitzades d'un tanc rus T-26 testimonien aquella tragèdia humana que acabà

Foto 5

Jaume Mateu i Pere Andreu (d'esquerra a dreta) observen les restes del carro de combat rus T-26 que havia quedat afonat al Segre a Vilanova de la Barca i reaparegué després de la riuada de 1982. La torreta (que permetia hostatjar tres soldats) es va trencar en l'operació d'extracció del riu. Fotografia d'Enric Bertran.

amb uns quatre-cents cadàvers de soldats republicans surant riu avall, per efecte de la crescuda provocada pels franquistes —que controlaven les centrals hidroelèctriques de la Noguera Pallaresa— per tal de dificultar les operacions militars a l'Ebre. Vilanova restà pràcticament destruïda pel foc artiller i el bombardeig de l'aviació alemanya. A la postguerra es va planificar la construcció d'un poble nou al nord del vell, tot seguint una planta regular i aplicant l'estil arquitectònic ruralista utilitzat per la Dirección General de Regiones Devastadas per als pobles “adoptats” pel dictador. El projecte original (juliol de 1940) contemplava una generosa previsió d'espais públics i també de privats agregats a les cases unifamiliars destinades als pagesos. La realitat final va ser molt més gasiva, tant en extensió global com en dotació d'espais i serveis. El sector més representatiu de l'actuació de reconstrucció es troba al nord del carrer Major, amb la plaça amb l'ajuntament i l'església. Al pont que substituï l'històric pas de barca l'any 1945, s'afegí com a grandiloqüent marc arquitectònic a l'entrada al poble venint de Corbins, l'oratori de la Verge de Montserrat.